

Veranderen en vernieuwen in de verslavingszorg (9): over exposure en sensitiviteit

Anne Goossensen *

U hebt er vast weleens mee te maken gehad: implementatie, innovatie, zorgvernieuwing of reorganisatie. Het doorvoeren van vernieuwingen is aan de orde van de dag. Het vergt veel energie en ... leidt helaas in lang niet alle gevallen tot de gewenste uitkomsten (zoals zorg met betere effecten, vanuit een soepeler lopende zorgorganisatie). In een serie bijdragen verken ik theorieën en instrumenten voor vernieuwingsprocessen in de verslavingszorg.

Rond 1993 voerde ik als junior onderzoeker twee jaar lang veldwerk uit onder drugsgebruikers buiten de hulpverlening in Den Haag. Met een volkswagenbusje reed ik rond, postte op ontmoetingsplekken in de scene of verbleef in een dealpand. Het veldwerk was bedoeld om contact te krijgen met gebruikers zonder hulpverleningscontacten. Het verkrijgen van toegang tot deze doelgroep leek moeilijk - en dat was het ook. In Den Haag heerste toen een repressief beleid. Gebruikers van illegale middelen zaten niet te wachten op pottenkijkers, en verkopers zéker niet. Het wisselvallige leefritme van de doelgroep speelde mijn ervaringsdeskundige maatje en mij parten. Met trouwe aanwezigheid, pakjes shag en dagen lang 'meelopen' lukte het uiteindelijk om ingang te vinden tot de scene van heroïnegebruikers. Wat volgens velen niet mogelijk was, lukte: we verzamelden gegevens met drie onderzoeksinstrumenten, waaronder de CIDI.¹

Waardoor ik terugkijk op een succesvolle veldwerkperiode. Vanwege de bijzondere data? Nee, vanwege de confrontatie van mijn 'verse' psychologische kijkwijze met de leefwereld van heroïnegebruikers. In de stad waar ik opgroeide, ging een totaal andere wereld voor mij open. Ik kwam op plekken waar ik tot dan toe voorbij was gelopen. Ik leerde

* Dr. A. Goossensen is lector verslavingszorg aan de Hogeschool INHolland te Den Haag. E-mail: anne.goossensen@inholland.nl.

¹ Instrument om psychische klachten minutieus uit te vragen en zo tot psychiatrische DSM-diagnosen te komen.

signalen herkennen op straat, die me in no time bij een dealadres brachten. En ik verbond me intensief met de belevingswereld van tachtig gebruikers zonder hulp. Ik stelde me open voor hun angsten, onverwerkte rouw en frustraties. Zonder dat ik er iets mee hoefde, mocht of kon. Ik hoorde en zag ingrijpende gebeurtenissen. Verhalen over traumatische ervaringen. Stress bij het dealen. Het uitbuiten van schizofrene gebruikers. Het chinezen op de vreemdste plekken. Door de verhalen en gewoonten van gebruikers door me heen te laten gaan, begon ik hun wereld van binnenuit te kennen. Het taalgebruik, de gedragingen, de verlangens. Mijn kijkwijze veranderde door mijn ervaringen in 'hun wereld'. Destijds stond ik daar niet bij stil, want na een dag veldwerk was ik vaak moe en soms verdrietig. Toch deed ik niets met wat de belevingen met mij deden. Achteraf vreemd. Op het moment van het onderzoek stond ik hier verder niet bij stil. Ik was bezig data te verzamelen en turfde de afgenomen interviews op een flip-over in mijn werkkamer in Rotterdam. Nadat het veldwerk klaar was, schreef ik het proefschrift en een boekje voor het gemeentelijk beleid. Een van mijn aanbevelingen was om werkers in de verslavingszorg te vragen contact te maken met deze leefwereld. De kloof tussen wat ik beleefd had en hoe de hulpverlening hierop aansloot, was groot.

Onlangs leerde ik dat mijn veldwerkervaring exposure genoemd kan worden (Baart, 2001). Het gaat om een onderdompeling in de leefwereld van de doelgroep, voordat je die überhaupt probeert te helpen. Het doel is radicaal leren aansluiten bij je cliënten, door te leren zien wat in jou dat in de weg staat. Kenmerkend bij een 'echte' exposure is het gebrek aan vakmatige bescherming: geen bureau, geen intakevragenlijst. Door onbeschermd aanwezigheid stelt de werker zich bloot aan de wereld van de doelgroep. Door tijd door te brengen met de doelgroep, zonder professionele taken, met als doel deze van binnenuit te leren kennen. Het is voor velen een heel heftige ervaring, waarbij de eigen innerlijke kaders, waarden en oordelen geconfronteerd worden met de leefwereld van cliënten en daardoor beproefd en soms aangepast worden.

Er zijn beroepen waarbij deze onderdompeling vast op het programma staat in het kader van de opleiding. Ook sommige ziekenhuisdirecteuren laten zich een weekend in hun eigen ziekenhuis opnemen, om een onderdompelingservaring te hebben. Vanuit kwaliteitsperspectief. Maar dan wel met goede begeleiding, wat bij mij destijds ontbrak. Die begeleiding bestaat onder meer uit het analyseren hoe de leefwereld van de doelgroep 'raakt' aan de leefwereld van degene die zich onderdompelt. Onder diens leefwereld verstaan we dan de inzichten, ken-

nis, voorstellingen, houdingen, normen, behoeften en spelregels van de werker. De leefwereld van de doelgroep gaat over voorstellingen, daaronder liggende ervaringen en afwegingen.

Tijdens exposure kunnen die twee werelden op vijf manieren aan elkaar raken (Baart, 2001).

- a Het kan zijn dat de werelden elkaar niet goed raken en onverbonden naast elkaar blijven staan. Er verandert hierdoor niets aan de kijkwijze van de werker. Het gaat hier om zelfreferentiële relaties.
- b Een tweede wijze van raken kan zijn, dat weliswaar in de leefwereld van de doelgroep wordt doorgedrongen, maar de ervaring snel wordt 'onteigend' wat betreft betekenis en wordt geabsorbeerd in het denken van de werker. We noemen dit een import- en roofrelatie.
- c Een derde manier is de toepassingsrelatie, waarbij alles in de leefwereld van de doelgroep wordt gestuurd door de bestaande kijkwijze van de werker. Er vindt geen aanpassing in het denken en kijken plaats, men ziet wat men al wist.
- d Het kan ook zijn dat de wereld van de doelgroep zich dusdanig aan de werker opdringt, dat diens (professionele) kijkwijze verdrongen wordt. De werker gaat de taal spreken van de doelgroep en beroept zich alleen nog maar op ervaringen uit de leefwereld.
- e Soms gebeurt het dat de wereld van de werker en de doelgroep elkaar beïnvloeden en ontsluiten. De wereld van de werker ontvangt een impuls vanuit de confrontatie met de doelgroep. En de wereld van de doelgroep eveneens.

Terugkijkend denk ik dat ik tijdens het veldwerk heen en weer bewoog tussen situatie d en e. Soms was ik alleen als een spons, die alle cultuur en jargon in me opnam. Soms pakten de contacten zo uit dat gebruikers er betrokkenheid in konden ervaren en respect, soms genegenheid. Dan werd ik voor hun verjaardag uitgenodigd of voor het eten. De bedoeling van exposure is om door ontredde van de beleavingswereld van de werker sensitiviteit te bevorderen. Het systematisch analyseren van de eigen reacties op de leefwereld van de ander maakt beter aansluiten bij die leefwereld mogelijk. Het in mindere mate 'dichtgetimmerd zijn' op het niveau van cognities, emotionaliteit en wil, bevordert de relatievorming in de hulpverlening. Ik juich deze gang van zaken toe en wil de exposure hier graag als kwaliteitsinstrument introduceren. Maar dan wel onder stevige begeleiding!

Literatuur

Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.